

No. 405 / 130.
No. 34.

Tongelre den 1^e Maart 1813. 326.

~~No. 3, Maart 1813~~

In 16 Juli 1813

fol. 46.

Ingevolge de Circulaire van U. E. de Lente van den 30 february H. G. geinscreed in het Dagblad derer Provincie no. 16. betrekkelijk de opgave wegens het bekomen van nieuwe of de bevestiging van reeds gebruktelyke Wapens. Zoo heb de Eer. de Lente te informere dat het oud Wapen van deze Gemeente bestond in een Ridder te paard (verkeerdendert^t Martin) gekleed in een Curas, en een helm op het hoofd, en een mantel om hebbende, zyn lichaam draaijende ter linker zijde, en met de ene hand zyn mantel vallende. Benede ter zijde onder den hof van het paard was nog een klym Wapen hangende in de gedaante waar op stonde twee Leeuwen

tegen elkander opstaande, het Cacht had het omschrift
Scabum De Tongelre. dit Cacht schynth Verreest te
Weren, en kan er geen afdruk meer van vinden. de
Heer Ammosaris van het arrondissement Eindhoven, heeft
mij weder eenigen tyd geleden een Cacht gezonden
waar aan een papieren gebonden was waar op stond Com.,
"mun De Tongelre, op dit Cacht was dit inleggend
Wapen gegraveert, dat de voormalige Schepenen en
een ieder in deze Gemeente declareren, dit Wapen roept
gerien te hebben, het welk wij nu doch provisioneel
gebruiken.

Door dien het eerst genoemde het oude Wapen van deze
Gemeente is, zoo is onze ootmoedelyke bede dat Wapen
weder te moege invoeren, men zoude het omschrift Scabum
De Tongelre kunne veranderen in Gemeente van Tongelre

527.

of zoo als Excellentie dit het voegelykste zult gelieve
te beoordeelen te behoren. Het doet mij leed ik geen afbeelding
"Sel van het oude Wapen hier nieuw kan voegen, om het
"zelve duidelyker te konne voorstellen en er tomtijds nog
iets aan de opgave mocht ontbreken.

Intusfche vertrouwen aan de intentie van Excellentie
Voldaan te hebben

Den Burgemeester der Gemeente
van Angere
J. De Nooth

aan Zijn Excellentie,
Mynheer den Gouverneur
van de Provincie Brabant.

De Hooghe Raad van Adel, gebruik makende vande macht aan dooselken ver-
keerd van den 20ten februarij 1816, bevestigt by dezen de Conventie van Fl-
singvoorde, door haer gedaan reukvel, in het besit van het navolgende scil-
lynde van goud. beladen ter rechterhande van een schild gevierendeels,
eerste en vrendelien Larijns, beladen met twee Klavert Bladen en
quartier, waarop een ornis alles van goud, het tweede en dree-
Larijns beladen met een Chevron en verdel van drie hamers
van goud, voor middon schild van goud, beladen met een
van Sabel; ter linkerhande geëcarteleerd, in zijne vier
van Larijns met een Klimmende Leeuw van goud.

Gedaan in J. Gravenhage den 16^{den} july 1817.

Volg. de oud. rekening.

T O N G E L R E

Schepenbank

Byl noemt voor Tongelre een hertogelijke schepenbank in 1368, die - in 1468 - te hoofde ging op de hertogelijke leenhof te Helmond. Voor 1369 noemt hij als schepenen Jan van den Bogarde en Jan den Bleken (Byl, 198). De thans oudst bekende schepenakte dateert van 21 november 1392, waarin 6 schepenen met name worden genoemd en waarvan het uithangende schependomszegel verloren is geraakt (coll. J.Coenen).

Tongelre behoorde tot het kwartier van Peelland (Kerremans, 40). Van een maat van Tongelre is al sprake in 1392 (coll. J.Coenen).

In de costuimen van St.Oedenrode, beschreven op 12 januari 1546, wordt onder artikel 3 geschreven, dat Tongelre en andere dorpen te Rode ressorteren te hoofde in alle materie van lering en appellatie onder de schepenen van Rode (Cost., 271).

Schepenbankszegel

Een schependomszegel heeft zeker bestaan sinds 21 november 1392 (zie hiervoor). De oudste thans bekende exemplaren dateren echter van 20 mei 1413 (RANB, CA 1969 nr 1, 2 exx.). Binnen de legenda vertoont dit zegel ST.MARTINUS te paard, die een stuk van zijn mantel afsnijdt met zijn zwaard, en onder het paardenhoofd een schild, gevierendeeld van vier leeuwen (Brabant-Limburg). Het randschrift luidt: + S (COMMVN)E SCABINORV DE TONGELRE (zegelafgietsel). Een zegel uit 1414 wordt bewaard in het archief van de abdij van Tongerlo (4.11.1414, Doc.) en het laatst bekende exemplaar van dit type dateert van 1597 (Kw.Peelland, 240 k-m; PGS 369). In 1599 wordt een nieuw zegel gesneden, dat dezelfde voorstelling bevat als het eerste zegel, echter met toevoeging van het jaartal 1599 tussen de benen van het paard en een "steenweg" als ondergrond, waarop het paard staat (TNBGT&L 15.10.1883, k. 10). Hiervan zijn exemplaren bekend uit 1614 (RANB, Geref. Burgerweeshuis), 1626 (PG 523), 1623, 1629 en 1642 (Kw.Peelland, 240 k-m) en 1704 (RvB 3696). Het randschrift luidt: S.COMMVNE SCHABVNORVM DE TONGELRE. Dit zegel blijft tot het begin van de 19e eeuw in gebruik (zie hierna).

Gemeentewapen

Op de advertentie van de Hoge Raad van Adel in 1815 reageert de burgemeester van Tongelre, A.J.de Voocht, op 1 maart 1815. Hij deelt mee, dat het oude wapen der gemeente bestond uit een ST.MARTINUS, ridder te paard, gekleed in een kuras en een helm op het hoofd, een mantel dragende en zijn lichaam draaiende ter linker zijde, terwijl hij met zijn ene hand de mantel vasthield. Beneden onder de kop van het paard hing nog een klein wapen, waarop twee leeuwen (sic!) die tegen elkaar opstonden, stonden. Het cachet had als omschrift: SCABUM DE TONGELRE en dit cachet schijnt vermist te zijn!, terwijl de burgemeester er geen afdruk van heeft kunnen vinden. Was het hierbij gebleven, dan had Tongelre zijn oude wapen kunnen continueren in het gemeentewapen, doch wat gebeurt er? De commissaris van het arrondissement Eindhoven had de burgemeester van Tongelre enige tijd geleden een cachet gezonden, waaraan een papiertje was gebonden met het opschrift "Commune de Tongelre". Een afdruk van dit cachet zendt de burgemeester naar de

Hoge Raad van Adel. Navraag bij voormalige schepenen van Tongelre leverde echter op, dat zij dit zegel nooit hadden gezien. Sinds de ontvangst van het cachet wordt het zegel echter provisioneel gebruikt. Toch verzoekt de burgemeester om het wapen met ST.MARTINUS als gemeentewapen te verkrijgen (HRvA).

Wat gebeurt er echter ? De Hoge Raad van Adel BEVESTIGT op 16 juli 1817 de gemeente Tongelre in het bezit van het volgende wapen: zijnde van goud, beladen ter regterzijde van een schild gevierendeeld, het eerste en vierde van lazuur, beladen met twee klaverbladen en een franc quartier, waarop een arend alles van goud, het tweede en derde van lazuur beladen met een chevron en verzeld van drie hamers alles van goud, voor middenschild van goud, beladen met een bande van sabel; ter linkerzijde geëcarteleerd, in zijne vier deelen van lazuur met een klimmende leeuw van goud (PG 1689). Dit wapen wordt door de gemeente gevoerd, totdat de gemeente per 1 januari 1920 opgaat in de gemeente Eindhoven.

Hoe zit het nu met de oorsprong van dit zegel, dat gemeentewapen van Tongelre is geworden ?

Het cachet berust thans nog bij het streekarchief en vertoont binnen de legenda * SACRUM CONVIVIUM.1704 twee schilden naast elkaar, samen gedekt door een kroon van vijf fleurons; het schild rechts gevierendeeld: 1 en 4 drie vijfbladige bloemen, de eerste bedekt door een vrijkwartier met een arend, 2 en 3 een keper verzeld van drie hamers, een hartschild over alles heen beladen met een schuinbalk; het schild links gevierendeeld met vier leeuwen (vgl. 1878, sub Tongelre).

Dit zegel is in ieder geval niet tussen Palmzondag 1703 en Palmzondag 1704 door de gemeente Tongelre in opdracht gegeven, daar in de burgemeestersrekening geen post inzake dit zegel voorkomt (AAT 94, bijlagen AAT 248); ook het resolutieboek bevat geen gegevens hierover in 1704 (AAT 6). Voorbeelden van een mogelijk gebruik van dit zegel in de 18e eeuw hebben wij niet gevonden: ontlastbrieven van Tongelre werden niet gezegeld (AAE 312).

Er vallen twee zaken op. In de eerste plaats het randschrift, dat ook terug wordt gevonden op een zegel van Stiphout: .O.SACRVM CONVIVIVM, waarbinnen een gevierendeeld wapen met leeuwen (Brabant-Limburg) met versieringen er omheen (TNBGT&L 15.10.1883, nr. 10) en in de tweede plaats het rechterwapen, dat identiek is aan het familiewapen Van Leefdael, in het bijzonder aan dat van Philips, geboren Baron van Leefdael, van 4 augustus 1659 (RvB 1132 o.d.). Dit wapen vertoont ook het hartschildje met de schuinbalk, ook al is dit eerder ontkent (Doc.).

Een relatie tussen Tongelre en Leefdael bestaat niet. De Van Leefdaels hebben nooit goederen onder Tongelre bezeten of er heerlijke rechten uitgeoefend. Wel was Jacques Eustache de Coudenhoven, baron van Fraiture en zoon van Jan Francis van Coudenhoven, heer van Tongelre, gehuwd met AGNES VAN LEEFDAEL, geboren barones van Leefdael (RvB 1115 f° 173, dd. 25-7-1681), erfdochter van Stiphout en Croy. Hij overleed echter vóór 1690, terwijl zij in 1701 de heerlijkheid Stiphout en Croy verkocht aan Johan Philips van Leefdael, heer van Beek (-en Donk) en Waalwijk (Tax.).

Het is niet onmogelijk, dat het cachet uit 1704 behoort aan de gemeente Beek en Donk, dat als hertogelijk Brabants leen werd gehouden door de Van Leefdaels !, waardoor beide schilden, Van Leefdael & Brabant-Limburg, tot hun recht komen, terwijl dan ook het zegel van Stiphout, eveneens een bezitting van de Van Leefdaels qua randschrift binnen één beperkt gebied kan worden gebracht.

HET WAPEN VAN DE VOORMALIGE GEMEENTE TONGELRE

door J.Th.M.Melssen

In deze en komende afleveringen zullen wij ingaan op de gemeentewapens van de voormalige gemeenten, die thans de gemeente Eindhoven uitmaken. Hierbij zal - voor zover mogelijk - de oorsprong van het wapen worden nagegaan en worden geplaatst tegen de vroegste geschiedenis van iedere gemeente. Wij starten met de voormalige gemeente Tongelre.

De oudst bekende schrijfwijze van de plaats is Tongerle (1241), doch in de 13e, 14e en 15e eeuw zien wij meestal Tongheren geschreven. De plaatsnaam staat niet op zichzelf. In de directe omgeving kennen wij de rivier de Tongelreep (uit: Tongreep), terwijl naast de bekend veronderstelde stad in België, ook onder Boxtel en onder Oss de plaatsnaam Tong(h)eren voorkomt. Kerkelijk gezien behoorde het dorp tot 1559 tot het dekenaat Woensel. De kerk wordt voor het eerst genoemd in 1220, de kerkpatroon Sint Maarten in 1392. Het patronaatsrecht (=recht om pastoor ter benoeming voor te dragen) en de tienden zijn oorspronkelijk in het bezit van de hertog van Brabant en zijn familie en komen later door schenking in handen van het klooster van Binderen en het kapittel van Eindhoven. Ook de hoeve Ter Beek onder Urkhoven, die het klooster Binderen later blijkt te bezitten, zal uit hertogelijk bezit stammen. Daarnaast bezaten de hertogen tenminste nog drie hoevecomplexen: twee bij de kerk, waarvan er één het Hofgoed (Hove-Hofke) werd genoemd, en een bij de markt, genaamd Ter Schuren (waaraan de huidige Schuurstraat nog herinnert).

De grondheerlijkheid behoorde eveneens aan de hertog. In 1314 gaf hij o.a. de oude en nieuwe (grond)cijnzen te Tongelre aan de heer van Lier (Helmond); in 1328 beschikte hij over het gruitrecht, vóór 1339 verleende hij aan de inwoners van Tongelre drie zondagse jaarmarkten en gaf hij aan hen de gemeene gronden aldaar uit (waarin Tongelre, Klein Tongelre en Urkhoven participeerden), in 1339/1340 liet hij er een gewandhuis (=lakenhal) bouwen en in 1470 verleende hij een pootkaart (recht om te poten voor particulier gebruik). Al in de 14e eeuw zal de betekenis van de lakenhandel in Tongelre zijn af- en die van de veehandel (ossen) zijn toegenomen. Deze veehandel zal eeuwenlang voor Tongelre van betekenis blijven !

De oorsprong van het hertogelijk bezit is moeilijk meer na te gaan. Uit de schenkingen in de 13e eeuw blijkt in ieder geval dat het bezit afkomstig moet zijn geweest van hertog Hendrik I (+ 1235). Vermoedelijk heeft Tongelre tot het "dominium" van Helmond behoord, dat in 1220 in hertogelijke handen is en waarbinnen met zekerheid Sterksel heeft gelegen. Dit verklaart dan ook dat schepenen van Helmond in Tongelre optreden (13e eeuw) en dat in de 15e eeuw de Tongelrese schepenbank te hoofde (om lering) is gegaan bij de hertogelijke Leenhof te Helmond.

Als de inkomsten van de hertog niet meer toereikend zijn, zoekt hij naar andere middelen. De hertog geeft dan heerlijkheden in pandschap uit. Voor Tongelre gebeurt dat (samen met Nuenen, Gerwen en Wetten) omstreeks 1505 aan jonker Everard van Doerne, doch de hertog weet in 1537 de heerlijkheid in te lossen. Opnieuw in geldnood gekomen verpandt de koning op 11 februari 1558 de hoge, middelbare en lage heerlijkheden van Nuenen, Gerwen, Opwetten, Nederwetten en Tongelre voor 1200 pond aan Rutger van Berckel, oud-schepen van 's-Hertogenbosch. Tongelre blijft dan een heerlijkheid tot 1642, als de pandschap wordt ingelost. De nakomelingen van de laatste (pand)heer van Tongelre, tevens bezitters van het kasteel Borghart (=Beauregard), blijven zich echter ook nadien nog heer van Tongelre noemen.

De rechtsmacht in het dorp behoorde aan de heer. Deze benoemde de schepenen, zeven in getal, die het schepencollege vormden. Dit college was de lokale rechtbank. Afhankelijk van de hoogte van de heerlijkheid kon dit college zaken berechten van laag tot hoog, tot een lage boete of tot de strop. Een dergelijk schepencollege of schepenbank bestond in Tongelre al in 1368. Kon deze er tijdens een procedure zelf niet uitkomen dan ging men om lering

meenschappelijk zegel de oorkonden bekrachtigen, bij gebrek daaraan zegelden de afzonderlijke schepenen met hun persoonlijke zegels. Tongelre kende alleen het gemeen(schappelijk) schependomszegel. Dit zegel bestond al in 1392, doch het oudst bewaard gebleven exemplaar dateert van 1413. Binnen het randschrift vertoont dit zegel Sint Maarten te paard, die een stuk van zijn mantel afsnijdt met zijn zwaard (=symbool van de parochie), en onder het paardenhoofd een schild met het wapen van de hertogen van Brabant-Limburg (=symbool van de heerlijkheid c.q. rechtsmacht). Het randschrift luidt: + S COMMVNE SCABINORV DE TONGELRE. Het laatst bekende exemplaar van dit type dateert van 1597. In 1599 wordt een nieuw zegelstempel gesneden, dat dezelfde voorstelling bevat als het oude zegel, echter met de toevoeging van het jaartal 1599 tussen de benen van het paard, een "steenweg" als ondergrond voor het paard en in het randschrift SCHABVNORVM in plaats van SCABINORVM. Dit zegelstempel wordt tot aan het einde van het Ancien Régime gebruikt. In de Franse tijd (1795/1798-1814) zal een stempel met de (Keizerlijke) Franse adelaar zijn gebruikt, zoals overal elders.

Eind 1814 besluit koning Willem I dat alle gemeenten hun oude wapen moeten laten bevestigen en dat gemeenten zonder wapen er een kan worden verleend. Op de oproep van de Hoge Raad van Adel reageert de burgemeester van Tongelre op 1 maart 1815. Hij deelt mee dat het oude wapen der gemeente bestond uit een Sint Martinus, ridder, te paard, gekleed in een kuras en een helm op het hoofd, een mantel dragende en zijn lichaam draaiende ter linker zijde, terwijl hij met zijn ene hand zijn mantel vasthield. Onder het hoofd van het paard hing nog een klein wapen, waarop twee leeuwen (sic!), die tegen elkaar opstonden, waren afgebeeld. Het cachet had als omschrift: SCHABUM DE TONGELRE (sic !) en dit cachet schijnt op dat moment verloren te zijn terwijl de burgemeester er geen afdruk van heeft kunnen vinden.

Was het hierbij gebleven dan had Tongelre zijn ruim vier eeuwen oude symbool kunnen continueren in het gemeentewapen, zij het met wat detailfouten. Wat gebeurt er echter ? De commissaris van het arrondissement Eindhoven had de burgemeester van Tongelre "enige tijd" voordat hij zijn brief schreef, een cachet gezonden waaraan een papiertje was gebonden met het opschrift "Commune de Tongelre". Een afdruk van dit cachet zendt de burgemeester naar de Hoge Raad van Adel. Navraag bij voormalige schepenen van Tongelre leverde op, dat zij dit zegelstempel nooit hadden gezien ! Sinds de ontvangst van het cachet wordt het zegel echter provisioneel gebruikt. Toch verzoekt de burgemeester om het wapen met St. Martinus als gemeentewapen te verkrijgen.

Wat doet nu de Hoge Raad ? Hij bevestigt (!) op 16 juli 1817 de gemeente Tongelre in het bezit van het volgende wapen: "zijnde van goud, beladen ter rechterzijde van een schild gevierendeeld, het eerste en vierde van lazuur, beladen met twee klaverbladen en een franc quartier, waarop een arend, alles van goud, het tweede en derde van lazuur, beladen met een chevron en verzeld van drie hamers, alles van goud, voor middenschild van goud, beladen met een bande van sabel; ter linkerzijde geëncarteleerd, in zijne vier deelen van lazuur met een klimmende leeuw van goud." De (Rijks)kleuren goud en blauw had de koning voorgeschreven voor alle wapens, die zonder opgaaf van kleuren waren ingezonden.

De Hoge Raad negeerde dus het voorstel van de burgemeester en bevestigde een voor Tongelre onbekend wapen. Het gemeentebestuur blijft het tussen 1810 en 1815 gevonden cachet als officiëel stempel gebruiken tot ± 1850, waarna tot 1920 stempels worden gebruikt met een identieke voorstelling, dus met een kroon, die in het diploma van de Hoge Raad niet werd genoemd.

Is de oorsprong van het echte wapen duidelijk door het samenspel van symbolen van kerk en heerlijkheid c.q. rechtsmacht, de oorsprong van het cachet dat tussen 1810 en 1815 werd teruggevonden is dat geenzins !

Dit cachet berust thans nog bij het Streekarchief Zuid-Oost Brabant. Het vertoont binnen het randschrift * SACRUM CONVIVIUM.1704 twee schilden naast elkaar, samen gedekt door een kroon van drie fleurons en twee drieparels. Het (heraldisch) rechter schild is gevierendeeld: 1 en 4 drie vijfbladige bloemen, de eerste bedekt door een vrijkwartier met een arend, 2 en 3 een koper verzeld van drie hamers, een hartschild over alles heen beladen met

een schuinbalk. Het linker schild is het wapen van de hertogen van Brabant-Limburg.

Zeker is, dat dit stempel niet is gesneden in opdracht van schepenen van Tongelre, daar in de nog aanwezige archivalia daaromtrent niets is terug te vinden. Dit werd ook niet verwacht, daar noch de burgemeester, noch de oud-schepenen in 1815 van het bestaan van dit zegel wisten (en dus nooit hebben gebruikt!).

Bij nader onderzoek vallen twee zaken op. In de eerste plaats het rand-schrift, dat ook wordt teruggevonden op een zegel van Stiphout: .O.SACRVM CONVIVIVM, waarbinnen het wapen van de hertogen van Brabant-Limburg met versieringen er omheen. In de tweede plaats het hiervoor genoemde rechter wapenschild, dat identiek is aan het familiewapen Van Leefdael, in het bijzonder aan dat van Philips, geboren Baron van Leefdael (1659). Zijn wapen vertoont ook het hartschildje met de schuinbalk, ook al wordt dit elders ontkent.

Een relatie tussen Tongelre en de familie Van Leefdael bestaat echter niet. De Van Leefdaels hebben nooit goederen onder Tongelre bezeten of er heerlijke rechten uitgeoefend. Wèl was een zoon van de laatste pandheer van Tongelre gehuwd met Agnes, geboren Barones van Leefdael en erfdochter van Stiphout. Zij verkocht de heerlijkheid Stiphout in 1701 aan Johan Philips van Leefdael, heer van Beek (en Donk) en Waalwijk.

Het is niet onmogelijk dat het zegelstempel uit 1704 behoort aan de gemeente Beek en Donk of de voormalige gemeente Stiphout. Beide werden als leen van de hertog van Brabant gehouden door de Van Leefdaels, althans rond 1704. Beide schilden, Van Leefdael en Brabant-Limburg, komen alleen daar tot hun recht.

Vast staat in ieder geval dat het in 1817 voor Tongelre bevestigde wapen niet het oude wapen van Tongelre is geweest. Door het gebruik tussen 1815 en 1920 is het echter wel het symbool van de gemeente Tongelre geworden.